

Szybiak, Irena

"Rosja i Rosjanie w szkołach Królestwa Polskiego 1833-1862. Szkice do obrazu",
Janina Wołczuk, Wrocław 2005 :
[recenzja]

Rozprawy z Dziejów Oświaty 46, 174-176

2009

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Sejmu Wielkiego. Walorem pracy jest także to, że autor ukazał Chreptowicza nie tylko jako polityka, ale również spojrzął na niego od strony czysto ludzkiej – jako męża i ojca rodziny. Widzimy bowiem Chreptowicza zaangażowanego politycznie, targanego zmiennymi wydarzeniami w Rzeczypospolitej, ale także przeżywającego swoje osobiste, rodzinne dramaty – śmierć żony i syna.

Wartka narracja sprawia, że książkę czyta się z zainteresowaniem. Język jest poprawny, a drobne błędy literowe (s. 29, 39, 59, 69, 76, 159) nie zaburzają lektury i nie wpływają na stronę merytoryczną pracy. Mankamentem jest natomiast brak bibliografii. Czytelnik zainteresowany dziejami epoki stanisławowskiej miałby zapewne pomoc w swobodnym poruszaniu się po literaturze przedmiotu. Duża bowiem liczba przypisów (w sumie 1118), czasami

dość rozbudowanych, nie ułatwia odnalezienia ważnych tytułów.

Sadzę, że praca ta może być także inspiracją do podjęcia badań przez historyków wychowania i spojrzenia na działalność Chreptowicza w okresie KEN a także ukazanie jego roli jako mecenasu nauki i kultury.

Janina Kamińska

¹ Korespondencję Jana Chevalier'a do Marcina Poczobuta przygotowuję do druku. Uzyskałam już zgodę Birutę Butkewiçniçnej dyrektor Biblioteki Uniwersytetu Wileñskiego na publikacjç.

Janina Wołczuk, *Rosja i Rosjanie w szkołach Królestwa Polskiego 1833–1862. Szkice do obrazu*, Wrocław 2005, Wydawnictwa Uniwersytetu Wrocławskiego: Acta Universitatis Wratislaviensis No 2827 ss. 395, 1 nlb, 12 nlb z ilustracjami.

Książka Janiny Wołczuk jest kontynuacją i rozwinięciem jej badań nad obecnością języka rosyjskiego w społeczeństwie polskim od I rozbioru do powstania listopadowego (zob. *Znajomość i nauczanie języka rosyjskiego w Polsce do roku 1832*, 1992 a także liczne artykuły). Bohaterem zbiorowym recenzowanej publikacji są nauczyciele Rosjanie, zatrudnieni po powstaniu listopadowym w szkołach Królestwa Polskiego, a celem podstawowym zbudowanie możliwie obiektywnego obrazu tej grupy, przekraczającego tradycyjny wizerunek rusyfikatorów. Uzasadniając takie podejście we Wstępie, J. Wołczuk wskazuje, iż w dotychczasowych badaniach nad szkolnictwem i nauczycielami w Królestwie Polskim w okresie międzypowstaniowym skutki działalności nauczycieli rosyjskich rozpatrywano z reguły jedynie w kontekście rusyfikacji, a badacze skupiali się na celach i narzędziach polityki oświatowej caratu, „na przesłedzeniu antypolskich zamierzeń i intencji władz oświatowych w Petersburgu i ich przedstawicieli w Warszawie, co prowadzi w warstwie interpretacyjnej do postrzegania podzaborowej [sic!] szkoły średniej w Królestwie jako pola zmagañ z rusyfikacją.[...] do kreowania czarno-białego

obrazu polskiej szkoły średniej okresu międzypowstaniowego [...] jest [to – IS] nie tyle uproszczeniem rzeczywistości, co raczej jej projekcją. Projekcja zaś jest funkcją wyznawanych poglądów i nie powinna być głównym źródłem do poznawania przeszłości” (s. 10).

Autorka przekonuje, że czas obecny umożliwia już podejście bez emocji do badań funkcjonowania szkoły w dobie międzypowstaniowej. Sama przygląda się wyłonionej do badań grupie (głównym kryterium włączenia do tej grupy była przynależność do prawosławia), nie tracąc z oczu celów politycznych władz, stawianych przed szkołą w Królestwie, warunków politycznych, w jakich działała szkoła i pamiętając, że nauczanie języka rosyjskiego, który w tamtym czasie zaczynał funkcjonować jako język wykładowy w szkołach polskich, nie było zwykłym tylko poznawaniem języka i kultury innego narodu.

Książka o nietypowej strukturze w części pierwszej, zatytułowanej *Szkice do obrazu* (ss.19–194) zawiera pięć studiów tematycznych: „Car, „Jego Dostojna Familia” i „Szafarze łask monarszych”, „Jak to z hymnem było”, „Granatowy mundur i zielony mundurek”, „W kręgu języka i literatury rosyjskiej”, „Nauczyciele i uczniowie”. Tworzą one – jak wyjaśnia

we Wstępie – *collage*, umożliwiający „zmiany strategii badawczej i poruszanie się po rozległych obszarach [...] dorobku różnych dyscyplin humanistycznych” (ss. 13–14). W części drugiej, zatytułowanej *Dokumentarium* (ss. 201–347), zamieściła kilkanaście tekstów źródłowych. Całości dopełnia *Wstęp*, *Uwagi końcowe* do części I, *Wykaz skrótów*, *Bibliografia źródeł i wybranych opracowań* oraz *Spis ilustracji*.

W refleksji nad własnym warsztatem J. Wołczuk podkreśla trudności wynikające z międzydyscyplinarności tematu, na który składają się zagadnienia dydaktyczne, szkolne, funkcjonowania języka, historii i literatury rosyjskiej, społeczne – obcości obyczajowej nauczycieli prawosławnych dla katolickiej społeczności w Królestwie z jednej strony, z drugiej osamotnienia niektórych nauczycieli, polityki szkolnej państwa – narzuconego z zewnątrz spotkania dwóch języków i narodowości, w kontekście stosunku społeczeństwa polskiego do władzy i obcego państwa. W tej części Autorka zaprezentowała wyniki badań obejmujące analizy metod rusyfikowania szkoły, stanu liczbowego nauczycieli Rosjan, ich sytuacji rodzinnej, kontaktów ze środowiskiem polskim, podręczników i książek rosyjskich przeznaczonych do użytku w dydaktyce, programów nauczania języka rosyjskiego, stosunku uczniów i społeczeństwa do tego języka, jako przedmiotu nauczania.

Tytuły poszczególnych tekstów części I (*Car*, „*Jego Dostojna Familia*” i „*Szafarze łask monarszych*”; *Jak to z hymnem było*; *Granatowy mundur i zielony mundur*; *W kręgu języka i literatury rosyjskiej*; *Nauczyciele i uczniowie*; *Uwagi końcowe*) wskazują, iż Autorka ujmuje zagadnienie programu rusyfikacji szeroko, nie pomijając jego politycznego podłoża i odzewu w postaci przejawów niechęci uczniowskiej, oporu wobec programu rusyfikacji, angażowania się uczniów w działalność spiskową. Z drugiej strony w szkicu pierwszym – analizuje różnicowane metody i środki rusyfikacji: nagrody, odznaczenia, uroczystości szkolne, które miały być wyrazem łaskawości cara wobec szkół. W szkicu drugim – niewielkim objętościowo (ss. 64–74) – autorka przygląda się wprowadzaniu do szkół hymnu „Boże cesarza chroń”, a w szkicu trzecim – wprowadzaniu munduru szkolnego, który z jednej strony stawał się w XIX wieku normą w zhierarchizowanych społecznościach, ale w Królestwie dodatkowo – jak podkreśla

– poza szkołą ułatwiał identyfikację nauczycieli i młodzieży.

Dwa ostatnie – obszernie – szkice wprawdają w dydaktykę języka rosyjskiego. Przy rozpatrywaniu treści programowych (szkic czwarty) narrację skupiła Autorka wokół przesłania wychowawczego i wartości poznawczej piśmiennictwa rosyjskiego. Pokazuje m.in., iż język rosyjski wprowadzał wartościowe pod względem literackim teksty z literatury rosyjskiej, pośredniczył także w kontakcie młodzieży z literaturą europejską. Z drugiej strony zauważa intencje polityczne w doborze rosyjskich podręczników i dzieł literackich, które budować miały pożądany przez Petersburg obraz historii Polski oraz obraz Rosji i panującej rodziny. Mało znaną w polskiej literaturze jest omówiona obszernie w tej części pracy kwestia polityki bibliotecznej a także polityki podręcznikowej władz oświatowych Rosji, świadczącej o poszukiwaniu skutecznych, acz łagodnych środków rusyfikacji.

Obrazując sytuację nauczycieli Rosjan J. Wołczuk także stara się podważyć stereotypy, określające m. in. ich wykształcenie jako mierne. Przyglądając się dość dużej rotacji, wskazuje na trudności funkcjonowania Rosjan w obcych warunkach społecznych, kulturowych i wyznaniowych środowisk szkolnych, zwłaszcza w prowincjonalnych miastach Królestwa. Pisząc o uczniach i ich stosunku do języka rosyjskiego, wydobywa praktyczne podejście młodzieży i rodziców do przydatności języka państwowego w imperium. Jednocześnie formułuje interesujące nowe zadanie badawcze, jakim jej zdaniem powinno być badanie losów absolwentów. Na dowód, iż szkoła rosyjska w Królestwie mogła być wstępem do kariery a jednocześnie, że jej rosyjskojęzyczność nie prowadziła do wynarodowienia i wykorzenia z kultury polskiej, wymienia najbardziej znanych spośród „laureatów nagrody rusycystycznej”, m.in. Tytusa Chałubińskiego, Adolfa Dygasińskiego, Jakuba Natansona, Włodzimierza Wołskiego (s. 192–193).

Część druga publikacji obejmuje 18 tekstów źródłowych w języku polskim i rosyjskim, związanych z funkcjonowaniem języka rosyjskiego i nauczycieli Rosjan w Królestwie Polskim. Zawierają materiał interesujący, który może być przydatny dla szczegółowych analiz. Układ tej części sprawia wrażenie przypadkowego. Są to, po pierwsze, przedruki dokumentów oryginalnych: tekst 5 – okólnik kuratora

z wykazem dni wolnych od zajęć szkolnych, teksty od 10 do 18 – programy nauczania języka rosyjskiego, pytania egzaminacyjne z języka rosyjskiego, słowiańskiego, historii Rosji, statystyki Rosji itp. Teksty te zostały podane w języku oryginału – po rosyjsku. Pochodzą z akt szkolnych przechowywanych w Państwowym Archiwum w Łodzi, Lublinie, Płocku. W tej grupie mieści się także dokument 6: opis w języku polskim uczniowskiego mundurka szkolnego, wyjęty z programu uczystości zakończenia roku szkolnego w gimnazjum w Łukowie. Odmiennie od poprzednio wskazanych traktować należy teksty 1, 3, 4, 7: są to wykazy sporządzone przez Autorkę na podstawie różnych, sumiennie przywołanych źródeł (archiwalia, prasa, druki urzędowe i ilościowościowe oraz opracowania). Obejmują informacje o tytułach wystąpień nauczycieli Rosjan na popisach szkolnych, spis nauczycieli i zwierzchników szkół – kawalerów orderów rosyjskich, wykazy uczniów poszczególnych szkół nagrodzonych za postępy w języku rosyjskim, z zaznaczeniem rodzaju nagrody i częstotliwości nagradzania danego ucznia. Nie wyjaśniła jednak Autorka, w jakim zakresie te wykazy są kompletne – np. wykaz nagrodzonych w szkole pułtuskiej obejmuje tylko trzy lata (s. 278) – czy zatem oznacza to, że tylko dla tych lat zachowała się informacja? Szczególny charakter ma dokument 2: „Nauczyciele wyznania prawosławnego”. Jest to obszerny (ss. 204–250) słownik biograficzny, niemal identyczny z publikacją z 2004 r. Brakuje informacji, iż tekst ten już był wcześniej publikowany.

Podstawowy zasób źródeł (szczegółowy wykaz na s. 348–353 publikacji) pochodzi po pierwsze – z polskich zbiorów archiwalnych: AGAD w Warszawie, Archiwa Państwowe w: Kaliszu, Lublinie, Łodzi i Płocku pod kątem materiałów odnoszących się do szkół gimnazjalnych, powiatowych lub obwodowych; po

drugie – z Rosyjskiego Państwowego Archiwum Historycznego w Petersburgu – materiały Warszawskiego Okręgu Szkolnego (Naukowego) z lat 1834–1861. Równie obfity jest zbiór źródeł drukowanych – są to programy tzw. aktów, czyli uroczystości szkolnych, polskie i rosyjskie wspomnienia i pamiętniki, przepisy oświatowe, instrukcje itp. (wykaz na ss. 353–359). Wykaz „wybranych” opracowań (ss. 359–368) jest przedstawiony w kolejności alfabetycznej skrótów stosowanych w przy pisach. Jest to zabieg niezupełnie ułatwiający docieranie do konkretnej informacji. Ponadto użyte w tytule spisu określenie „wybrane opracowania” prowokuje pytanie o inne tytuły, spoza wykazu.

Książka została napisana dobrym językiem, ale zastrzeżenia budzą dokumentarium i szkoła „podzaborowa”. Obydwa są wprawdzie zwięzłe i wygodne w użyciu, ale nie odnotowują ich słowniki języka polskiego. Zdarzył się Autorce także kolokwializm (a może rusycyzm), kiedy o uczniu, który opuścił szkołę mówi, że „wybył” (s. 179).

Podsumowując wypada wskazać, że książka nie zamyka, ale otwiera kolejne perspektywy badań, takie jak recepcja literatury rosyjskiej wśród uczniów w szkołach w Królestwie Polskim, jej wartości poznawcze i wychowawcze, książki szkolne i programy nauczania, również od strony ich wartości dydaktycznej, funkcjonowanie oficjalnych „Wypisów polskich” (zob. *Dokumentarium*), używanych do doskonalenia uczniów w umiejętności posługiwania się językiem rosyjskim. Ponadto lektura książki prowokuje do postawienia pytań o obecność refleksji pedagogicznej nad funkcją pierwiastka narodowego w wychowaniu w rosyjskiej myśli pedagogicznej w XIX wieku i uświadamia potrzebę wznowienia badań nad tym zagadnieniem, także w aspekcie porównawczym z polityką państw zachodnioeuropejskich.

Irena Szybiak